

septembra 1938. Udruženje je bilo u obavezi da vlastima podnosi mesečne izveštaje o svojim aktivnostima, pojedine manifestacije bile su zabranjivane, a „frontalni napad” predstavljao je zahtev Gestapo-a da se statut Udruženja izmeni tako da se buduće aktivnosti ograniče samo na kulturnu oblast. Nepunu godinu dana kasnije, 10. avgusta 1939. godine

Gestapo je naredio raspuštanje Udruženja. Kako Vuletić navodi, „mešancima” je, nakon što su ostali bez svoje organizacije, preostalo jedino da u privatnim kontaktima razmenjuju važne informacije i izbegnu „preteće otuđivanje”.

Petar DRAGIŠIĆ

Desimir Tošić, *Kolektivizacija u Jugoslaviji 1949-1953*,
Beograd 2002, str. 173

Kako ističe sam autor, knjiga „Kolektivizacija u Jugoslaviji 1949-1953”, objavljena 2002. godine u izdanju Službenog lista SRJ, nastala je na bazi istraživanja sprovedenog na Institutu političkih nauka u Parizu početkom šezdesetih godina dvadesetog veka. Sastoji se od dva dela: „Proces kolektivizacije” (str. 11-59) i „Struktura i unutrašnji život u seljačkim radnim zadrugama” (str. 63-171).

U prvom delu autor je analizirao nastanak i razvoj seljačkih radnih zadruga posle Drugog svetskog rata. Naveo je da su članovi ovih zadruga uglavnom bili agrarni interesenti, kolonisti, siromašni i „politički svesni seljaci”. Smatrao je da ih vlast nije posebno isticala u periodu do 1948. godine, mada je njihovo organizovanje započelo još 1945. godine, pre bilo kakvog zakonskog regulisanja zadrugarstva. Iako su se u periodu „satelitstva Komunističke partije Jugoslavije prema Sovjetskom Savezu” povećavali i broj seljačkih radnih zadruga i broj domaćin-

stava u njima kao i površina u njihovom posedu, one se još uvek ne izdvajaju iz opšteg zemljoradničkog zadrugarstva. Za prelomni trenutak u politici Komunističke partije Jugoslavije prema selu Tošić je označio Rezoluciju Informbiroa 1948. godine i potrebu jugoslovenskih komunističkih da se opravdaju od napada koji su dolazili od dotadašnjeg uzora. Početak 1949. godine (Drugo plenarno zasedanje Centralnog komiteta KPJ) je vreme u koje je Tošić locirao početak kolektivizacije na jugoslovenskom selu. Tada su seljačke radne zadruge izdvojene iz opšteg pokreta zemljoradničkog zadrugarstva i svrstane u socijalistički sektor, započinje „socijalistička rekonstrukcija poljoprivrede” i „socijalistički preobražaj sela”. Autor smatra da tada privatni posednik, istorijski gledano, na selu gubi svaki smisao. Maj 1950. godine za autora je vrhunac kolektivizacije, nakon čega pritisak države slabi i zadržava se na borbi protiv „razbijača” seljačkih radnih zadruga i tzv. neprijateljskih elemenata u već

oformljenim zadrugama, dok otpor seljaka jača. Partijski izvori iz 1951. i 1952. godine govore o kolebanju i osipanju zadruga, javljaju se zahtevi za njihovom reorganizacijom na principima rentabiliteta, a Uredba o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga (1953. godina) ozakonjuje taj proces. Na kraju ovog dela knjige autor daje uporedan pregled razvoja kolektivizacije u Jugoslaviji i informbirovskim zemljama, kao i pregled razvoja zadrugarstva u Jugoslaviji od 1948. do 1952. godine kroz nekoliko parametara (broj seljačkih radnih zadruga, broj domaćinstava u njima, površine u njihovom posedu itd.).

U pokušaju da definiše seljačke radne zadruge, Tošić je na početku drugog dela knjige konstatovao da se ta definicija vremenom menjala. Dok se u Zakonu iz 1946. godine one spominju uzgredno, kao podvrsta proizvođačko-prerađivačkih zadruga, u Zakonu iz 1949. godine one postaju zasebna socijalistička gazdinstva, a ne zadružne ustanove. One nisu cilj socijalističkog preobraćaja, već sredstvo kojim treba postići potpunu nacionalizaciju i kolektivizaciju zemlje, čiji je pravi oblik kolektivizirano državno poljoprivredno dobro kao ideal socijalističke izgradnje. Tako je bilo sve do 1953. kada je takva kolektivizacija zaustavljena. Govoreći o tipovima seljačkih radnih zadruga, autor je naveo sve tipove po zakonima iz 1946. i 1949. godine konstatujući da su se zadrugari najradije opredeljivali za opciju po kojoj su unosili zemlju u zadrugu zadržavajući pravo vlasništva i odričući se zakupnine ili kamate, dok je vlast potencirala najviši tip zadruga u kome su zadrugari predavali zemlju u

zajedničko vlasništvo zadruge, što je autor okarakterisao kao potpuno kolektivističko gazdinstvo. U razvoju unutrašnje organizacije zadruga autor je uočio tri perioda: prvi od 1945/1946. do 1949, drugi od 1949. do 1951. i treći od 1951. do 1953. godine. Uzimajući za izvore prvenstveno Ugledna pravila SRZ iz 1946. i 1949. on govori o različitim činionicima unutrašnjeg života zadruga (proceduri osnivanja, načinu odlučivanja, pravilniku o unutrašnjem radu i organizaciji rada, nagrađivanju, planovima rada, istupanju i isključenju iz zadruga, birokratiji, okučnici, pitanju nasleđstva, kaznama, oporezivanju, uvođenju socijalnog osiguranja, samoupravljanju u zadrugama itd.). Posebnu pažnju autor je posvetio sistemu povlastica koje su imale seljačke radne zadruge, smatrajući da im je cilj bilo gušenje individualnih gazdinstava više nego podizanje zadružne proizvodnje. Izdvojio je 22 različite povlastice od kojih su najvažnije povlastice u pogledu melioracije, arondacije, poreza, plaćanja taksi, otkupa, kredita, pomoć u građevinskom materijalu, mašinama, zemlji, stoci, poljoprivrednom alatu, veštačkom đubrivu, kvalitetnom semenu, stručnom osoblju, sistem vezanih cena i bonova, dobijanje stranih deviza za proizvode prodate u inostranstvu, zdravstvena i socijalna zaštita, povlastice u železničkom saobraćaju za članove zadruga. Tošić je izučavao i doprinos seljačkih radnih zadruga poljoprivrednoj proizvodnji iz čega bi se mogao izvlačiti zaključak o njihovom ekonomskom značaju, na čemu su jugoslovenski komunistički ideolozi insistirali smatrajući da će zadruge kao kolektivizovana gazdinstva davati

veće prinose. Dokazujući da u posmatranom periodu kolektivizacije jugoslovenska poljoprivreda nije uspela da dostigne predratni nivo u proizvodnji žitarica, broju grla stoke i poljoprivrednim površinama, autor zaključuje da seljačke radne zadruge nisu mogle da osiguraju opstanak ni samima sebi, a još manje da ojačaju poljoprivrednu proizvodnju, jer su osnovane „sa čisto političkim ciljevima u smislu socijalne transformacije sela”. Na kraju svog rada Tošić govori o problemima seljačkih radnih zadruga. Ističe da je osnovni problem nedostatak mašina i zemlje (zadruge čini mali broj seljaka sitnog poseda) i rasepkanost poseda. Veliki problem predstavljala je i okućnica koju su seljaci zadržavali ulaskom u zadrugu, odnosno pojava da seljaci često grčevito drže okućnicu i posvećuju joj veću pažnju nego radu na zadružnom imanju. Tošić ističe i druge probleme sa kojima su se zadruge susretale poput pritiska države koji nije dozvoljavao njihovo ekonomsko osamostaljivanje, nerešenog pitanja socijalne i zdravstvene zaštite zadrugara, nedefinisanog sistema nagrađivanja (da li samo u naturi ili i u novcu, da li osnova za nagrađivanje treba da bude radni dan ili izvršeni rad...), viška radne snage i manjka poljoprivrednih mašina, pojave egalitarnog duha, neisplaćivanja zakupnine i rente, pojave birokratizma, spajanja partijskih funkcija sa funkcijama u zadrugama, pojave špekulacija i sabotaza izazvanih haotičnim razvojem zadruga, čestim promenama, nedostatkom kadrova i kontrole, borbom seljaka za povećanje sopstvenih prihoda i otporom pritiscima vlasti.

Tošićev rad osvetljava iz još jednog ugla eksperiment koji su jugoslovenski komunisti sprovodili na selu i u poljoprivredi u veoma burnom periodu razvoja jugoslovenskog društva i kako se njihova agrarna politika prelamala kroz promene vladajućih ideoloških stavova i političkih potreba. Najuočljivija odlika Tošićevog istraživačkog rada je pokušaj da se iz naučnog ugla osvetli istorijski proces hronološki blizak vremenu u kome je istraživanje obavljeno, bez obzira na ideološke razlike između njega i glavnih aktera istraživanih događaja, a koje su veoma uočljive u Tošićevom delu. Ovim radom Tošić je pokazao svu opravdanost stava da se istorijski događaji mogu racionalno i naučno proučavati i pre nego što istraživaču budu dostupni svi istorijski izvori (slučaj koji je ionako veoma redak, ako uopšte i postoji) i pre nego što protok vremena donese naučniku dodatnu dozu objektivnosti i nepristrasnosti. Očigledno je da su promene koje su se desile u posleratnoj Jugoslaviji bile toliko duboke da naučnici nisu mogli odoleti izazovu da ih istražuju neposredno nakon što su se revolucionarni događaji odigrali. S obzirom na nedostupnost izvora arhivskog porekla knjiga Desimira Tošića zasnovana je na izvorima koji su u vreme kada je istraživanje obavljeno bili dostupni autoru. Tošić koristi radove Dragoljuba Jovanovića i Zorana Hođere objavljene pre Drugog svetskog rata, dok od izvora nastalih posle rata koristi uglavnom članke objavljene u „Komunistu”, „Politici”, „Borbi”, „Socijalističkoj poljoprivredi”, „Narodnom zadrugarstvu” u kojima su se mogli naći stavovi jugoslovenskih partijskih i državnih funkcionera,

ali i odluke i tumačenja partijskih i državnih organa, a za pravna akta koja regulišu položaj seljačkih radnih zadruga koristi „Službeni list”. Od izvora stranog porekla za Tošića su najvažniji bili različiti francuski listovi, Radio Varšava i časopis „News from behind the Iron Curtain”. Nemoguće je na ovom mestu ne

pomenuti žal zbog činjenice što je Tošićev rad objavljen na srpskom jeziku čak četiri decenije od nastanka rukopisa, čime su saznanja koja on donosi ostala nedostupna generacijama istraživača.

Slobodan SELINIĆ

Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Beograd 2002, str. 404

Osnovu knjige mr Vladana Jovanovića, objavljene u izdanju Instituta za noviju istoriju Srbije čini tekst istoimenog magistarskog rada. Knjiga sadrži Predgovor, Uvod, pet poglavlja, Zaključak na srpskom i engleskom jeziku i popis izvora i literature.

U *Predgovoru* (str. 7-15) autor bliže određuje pojam „Južna Srbija” konstatujući da se radi o terminu koji je nastao nakon stvaranja nove države 1918. godine i koji je označavao teritorije pripojene Srbiji i Crnoj Gori nakon Balkanskih ratova, odnosno Kraljevini SHS po Nejskom ugovoru, ističe da koristeći taj pojam isključuje „svaču pomisao na političko-nacionalnu motivisanost postupka”, već se oslanja na „kurs državne administracije i statistike koja je Južnu Srbiju vodila kao pokrajinu sastavljenu

od 16 okruga”. Taj pojam je imao „operativnu, politički motivisanu funkciju” kako bi naglasio jedinstvo bivših turskih oblasti i njihovu pripadnost Srbiji. Predgovor knjige donosi i pregled rezultata dosadašnje historiografije o ovoj temi, kao i pregled izvora od kojih se posebno ističu fondovi različitih ministarstava i Dvora u Arhivu Jugoslavije, Arhiv Vojnoistorijskog instituta i Arhiv SANU, kao i statistički godišnjaci i pregledi, skupštinske stenografske beleške itd.

U *Uvodu* (str. 17-39) autor je teritoriju Makedonije i Stare Srbije u periodu od Sanstefanskog ugovora 1878. do kraja Prvog svetskog rata 1918. godine prikazao kao prostor na kome su Srbija, Crna Gora, Bugarska, Grčka i albanski nacionalni pokret pokušavali da ostvare svoje nacionalne ciljeve različitim sredstvima